

ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ APPLIED MEDICAL RESEARCH

Μεθοδολογία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής των ξενόγλωσσων ερωτηματολογίων

1. Εισαγωγή
2. Διαθέσιμοι πόροι
3. Μεθοδολογία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής
 - 3.1. Προετοιμασία
 - 3.2. Μετάφραση του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά
 - 3.3. Μετάφραση του μεταφρασμένου ελληνικού ερωτηματολογίου στη γλώσσα του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου
 - 3.4. Έλεγχος από την επιτροπή αναθεώρησης
 - 3.5. Πιλοτική μελέτη σε ένα δείγμα συμμετεχόντων του πληθυσμού-στόχου
 - 3.6. Αξιολόγηση και ολοκλήρωση της διαδικασίας μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής
4. Σύνοψη

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε πολλές μελέτες, οι ερευνητές συλλέγουν δεδομένα με ερωτηματολόγια τα οποία συμπληρώνονται ανώνυμα και εθελοντικά από τους συμμετέχοντες, όπως π.χ. το 12-Item Short Form Survey (SF-12) για τη μέτρηση της ποιότητας ζωής, το Maslach Burnout Inventory (MBI) για τη μέτρηση της επαγγελματικής εξουθένωσης, το Beck Depression Inventory (BDI) για τη μέτρηση της κατάθλιψης, το Social Support Questionnaire (SSQ) για τη μέτρηση της υποστήριξης από το κοινωνικό περιβάλλον κ.ά. Τα ερωτηματολόγια αυτά είναι συνήθως ξενόγλωσσα στην αρχική τους μορφή, δηλαδή δεν έχουν δημιουργηθεί εξ αρχής στην ελληνική γλώσσα, αλλά σε μια άλλη γλώσσα, συνήθως στην αγγλική. Επί πλέον, η στάθμιση των εν λόγω ερωτηματολογίων, δηλαδή ο έλεγχος της αξιοπιστίας και της εγκυρότητάς τους, δεν έχει πραγματοποιηθεί με μελέτες στην Ελλάδα, αλλά σε άλλες χώρες. Το πρώτο βήμα για την έγκυρη χρήση ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά είναι η μετάφρασή του και η διαπολιτισμική προσαρμογή του στην ελληνική γλώσσα.¹

Η διαπολιτισμική προσαρμογή (cross-cultural adaptation) ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά αφορά στην προσαρμογή του στο πολιτισμικό περιβάλλον

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2019, 36(1):124-135
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2019, 36(1):124-135

Π. Γαλάνης

Τμήμα Νοσηλευτικής, Εργαστήριο
Οργάνωσης και Αξιολόγησης Υπηρεσιών
Υγείας, Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα

Translation and cross-cultural
adaptation methodology
for questionnaires in languages
other than Greek

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Διαπολιτισμική προσαρμογή
Ερωτηματολόγια
Μετάφραση
Πιλοτική μελέτη

Υποβλήθηκε 6.9.2018

Εγκρίθηκε 6.9.2018

της Ελλάδας και είναι απαραίτητη όταν ένα μεταφρασμένο ερωτηματολόγιο χρησιμοποιείται για πρώτη φορά σε μια διαφορετική χώρα από τη χώρα δημιουργίας του.² Η μετάφραση και η διαπολιτισμική προσαρμογή ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου έχει σαφέστατα πλεονεκτήματα έναντι της δημιουργίας ενός νέου ερωτηματολογίου, καθώς υπάρχουν ήδη σταθμισμένα πολλά αξιόπιστα και έγκυρα ερωτηματολόγια, τα οποία βασίζονται σε ένα καλά εδραιωμένο θεωρητικό υπόβαθρο.³⁻⁵

Η διαπολιτισμική προσαρμογή ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου αφορά στην εννοιολογική, στη σημασιολογική και στη λειτουργική ισοδυναμία, καθώς επίσης και στην ισοδυναμία των στοιχείων μεταξύ του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου και του μεταφρασμένου ερωτηματολογίου. Η διαπολιτισμική προσαρμογή ενός ερωτηματολογίου σε διάφορες γλώσσες είναι καθοριστικής σημασίας, καθώς επιτρέπει την ομοιόμορφη χρήση του ερωτηματολογίου σε διαφορετικές χώρες, την πραγματοποίηση συγκρίσεων μεταξύ διαφορετικών χωρών και τη διεξαγωγή μετα-αναλύσεων.⁶ Η εννοιολογική ισοδυναμία αφορά στον βαθμό στον οποίο μια έννοια του ερωτηματολογίου συνυπάρχει και στις δύο κουλτούρες και η ερμηνεία της είναι παρόμοια. Για παράδειγμα, η έννοια «οικογένεια» μπορεί να περιλαμβάνει μόνο τους γονείς και τα παιδιά σε

μια κουλτούρα, ενώ σε μια άλλη κουλτούρα ενδέχεται να περιλαμβάνει τους συγγενείς πρώτου και δεύτερου βαθμού. Η σημασιολογική ισοδυναμία αφορά στη δομή μιας πρότασης του ερωτηματολογίου και πιο συγκεκριμένα στους ιδιωματισμούς και στους όρους που χρησιμοποιούνται στην καθομιλουμένη γλώσσα, έτσι ώστε να διατηρηθεί ίδιο το νόημα της πρότασης στο μεταφρασμένο ερωτηματολόγιο. Σημαντική παράμετρος της σημασιολογικής ισοδυναμίας είναι το επίπεδο της γλώσσας που θα χρησιμοποιηθεί να είναι κατάλληλο για τους συμμετέχοντες σε μια μελέτη. Για τον λόγο αυτόν, οι ερευνητές πρέπει να χρησιμοποιούν τις πιο απλές και κοινές εκφράσεις για τη χώρα τους, έτσι ώστε το μεταφρασμένο ερωτηματολόγιο να είναι όσο το δυνατόν πιο σαφές και κατανοητό για τους συμμετέχοντες. Η λειτουργική ισοδυναμία αφορά στον βαθμό ομοιότητας μεταξύ του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου και του μεταφρασμένου ερωτηματολογίου αναφορικά με τη διαμόρφωση του κειμένου, τις οδηγίες συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου και τον τρόπο διανομής του. Η ισοδυναμία των στοιχείων μεταξύ του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου και του μεταφρασμένου ερωτηματολογίου αφορά στη συνάφεια των στοιχείων με μια συγκεκριμένη κλίμακα ή, αλλιώς, παράγοντα του ερωτηματολογίου. Για παράδειγμα, σε ένα ερωτηματολόγιο που εκτιμά τις δραστηριότητες εκτός σπιτιού, δύο ερωτήσεις για το κούρεμα του γκαζόν ή τη χρήση ποδηλάτου δεν θα ήταν κατάλληλες σε πληθυσμούς που έχουν σπίτια χωρίς κήπο ή χρησιμοποιούν σπάνια το ποδήλατο, αντίστοιχα.

Στο παρόν άρθρο αναλύονται οι βασικές αρχές για τη μετάφραση και τη διαπολιτισμική προσαρμογή ενός πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στην ελληνική γλώσσα ή προφανώς σε οποιαδήποτε γλώσσα που είναι διαφορετική από εκείνη του πρωτότυπου ερωτηματολογίου, σύμφωνα με τις αντίστοιχες διεθνείς κατευθυντήριες οδηγίες.¹⁻⁸

2. ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΙ ΠΟΡΟΙ

Η μετάφραση και η διαπολιτισμική προσαρμογή ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά απαιτεί τη συνεργασία πιστοποιημένων μεταφραστών, επαγγελματιών υγείας με εμπειρία στις έννοιες του ερωτηματολογίου και ενός δείγματος συμμετεχόντων του πληθυσμού-στόχου στον οποίο πρόκειται να διανεμηθεί τελικά το ερωτηματολόγιο.¹ Αναλυτικότερα, απαιτούνται κατ'ελάχιστον: (α) Ένας επικεφαλής ερευνητής για τη διαχείριση των διαθέσιμων πόρων και των διαδικασιών, καθώς και για τη λεπτομερή καταγραφή των διαδικασιών, (β) 3 πιστοποιημένοι μεταφραστές στη γλώσσα του πρωτότυπου ερωτηματολογίου και στην ελληνική γλώσσα, (γ) ένας ειδικός (κατά προτίμηση

επαγγελματίας) στην ελληνική γλώσσα, (δ) ένας επαγγελματίας υγείας με αποδεδειγμένη επάρκεια στη γλώσσα του πρωτότυπου ερωτηματολογίου και στην ελληνική γλώσσα και (ε) ο δημιουργός του πρωτότυπου ερωτηματολογίου, εάν είναι εφικτό. Επί πλέον, απαιτείται ένα δείγμα συμμετεχόντων του πληθυσμού-στόχου στον οποίο πρόκειται να διανεμηθεί τελικά το ερωτηματολόγιο. Η μετάφραση και η διαπολιτισμική προσαρμογή ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά απαιτεί συνήθως 4-12 εβδομάδες εργασίας ανάλογα με τη δυσκολία μετάφρασης, τους διαθέσιμους ερευνητές και μεταφραστές, τον βαθμό διαφωνιών και τον βαθμό συμφωνίας έως ότου επιτευχθεί η ισοδυναμία που προαναφέρθηκε στην εισαγωγή.

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

Η μεθοδολογία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά αφορά στον τίτλο του, στο εισαγωγικό σημείωμα, στις οδηγίες για τους ερευνητές, στις οδηγίες για τους συμμετέχοντες που θα το συμπληρώσουν, στα στοιχεία του ερωτηματολογίου, στις απαντήσεις σε στοιχεία του ερωτηματολογίου και στις οδηγίες ανάλυσης. Η μεθοδολογία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου παρουσιάζεται στην εικόνα 1 και συνοψίζεται στα εξής έξι βήματα:¹ (α) Προετοιμασία, (β) μετάφραση του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά ή, αλλιώς, «μετάφραση προς τα εμπρός» (forward translation), (γ) μετάφραση του μεταφρασμένου ελληνικού ερωτηματολογίου στη γλώσσα του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου ή, αλλιώς, «μετάφραση προς τα πίσω» (backward translation), (δ) έλεγχος από την επιτροπή αναθεώρησης, (ε) πιλοτική μελέτη σε ένα δείγμα συμμετεχόντων του πληθυσμού-στόχου στον οποίο πρόκειται να διανεμηθεί τελικά το ερωτηματολόγιο καθώς και (στ) αξιολόγηση και ολοκλήρωση της διαδικασίας μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής.

3.1. Προετοιμασία

Στον πίνακα 1 παρουσιάζονται συνοπτικά τα έξι βήματα που πρέπει να περιλαμβάνει η προετοιμασία της μετάφρασης και της διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά.¹

Η μετάφραση και η διαπολιτισμική προσαρμογή ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά είναι μια χρονοβόρα και επίπονη διαδικασία και για τον λόγο αυτόν, το πρώτο βήμα είναι πάντοτε να εξακριβωθεί εάν έχει ήδη μεταφραστεί στα Ελληνικά το ξενόγλωσσου ερωτηματολόγιο

Εικόνα 1. Τα έξι βήματα της μεθοδολογίας μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά.

που πρόκειται να μεταφραστεί.⁵ Διευκρινίζεται ότι οι δημιουργοί ενός ερωτηματολογίου δεν ταυτίζονται πάντοτε με τους κατόχους των πνευματικών δικαιωμάτων, καθώς οι τελευταίοι μπορεί να είναι οι δημιουργοί του ερωτηματολογίου, ένας κυβερνητικός φορέας, μια ιδιωτική εταιρεία (π.χ. μια φαρμακευτική), ένα πανεπιστήμιο κ.ά. Συνήθως, αυτοί που κατέχουν τα πνευματικά δικαιώματα του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου κατέχουν τα πνευματικά δικαιώματα και των αντίστοιχων μεταφράσεων στις δι-

άφορες γλώσσες. Εάν υπάρχει αμφιβολία για το εάν ένα ερωτηματολόγιο έχει ήδη μεταφραστεί στα Ελληνικά, τότε η επικοινωνία με τους κατόχους των πνευματικών δικαιωμάτων του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου μπορεί να αποσαφηνίσει την αμφιβολία αυτή. Ιδανικά, η μετάφραση και η διαπολιτισμική προσαρμογή ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου σε μια άλλη γλώσσα θα πρέπει να δημοσιεύεται, αλλά αυτό δεν συμβαίνει πάντοτε.³

Εάν έχει ήδη μεταφραστεί στα Ελληνικά το ξενόγλωσσο

Πίνακας 1. Τα έξι βήματα προετοιμασίας της μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά.

Βήμα	Αιτιολογία	Κίνδυνος λόγω μη εφαρμογής	Υπεύθυνος
1. Εξακρίβωση (α) εάν έχει ήδη μεταφραστεί στα Ελληνικά το ξενόγλωσσο ερωτηματολόγιο που πρόκειται να μεταφραστεί, (β) των ερευνητών που πραγματοποίησαν τη μετάφραση, (γ) δημοσίευσης που να αφορά στη μετάφραση του ερωτηματολογίου στα Ελληνικά	Για να διαπιστωθεί εάν πρέπει να πραγματοποιηθεί η μετάφραση και η διαπολιτισμική προσαρμογή ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά	Σπατάλη διαθέσιμων πόρων	Επικεφαλής ερευνητής
2. Εξασφάλιση της έγγραφης άδειας των κατόχων των πνευματικών δικαιωμάτων του ερωτηματολογίου	Για να μην παραβιαστούν τα πνευματικά δικαιώματα	Παραβίαση των πνευματικών δικαιωμάτων	Επικεφαλής ερευνητής
3. Πρόσκληση στους δημιουργούς του πρωτότυπου ερωτηματολογίου να συμμετάσχουν στη μετάφραση και στη διαπολιτισμική προσαρμογή του	Για να αποσαφηνιστούν έννοιες ή αμφιβολίες σχετικά με τα στοιχεία του ερωτηματολογίου	Παρερμηνεία εννοιών ή στοιχείων του ερωτηματολογίου	Επικεφαλής ερευνητής
4. Καθορισμός αντικειμενικών στόχων αναφορικά με τους συμμετέχοντες του πληθυσμού-στόχου στον οποίο πρόκειται να διανεμηθεί τελικά το ερωτηματολόγιο	Για να δημιουργηθεί ένα αναλυτικό και προκαθορισμένο πλάνο	Αποτυχία επίτευξης σημαντικών στόχων ή εφαρμογής ενός αναλυτικού και προκαθορισμένου πλάνου	Επικεφαλής ερευνητής
5. Δημιουργία πρότυπων αρχείων για την αναλυτική καταγραφή κάθε βήματος της διαδικασίας μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής	Για να καταγράφονται όλες οι αποφάσεις και οι τροποποιήσεις σε ένα ενιαίο αρχείο	Αναποτελεσματικός σχεδιασμός με μεγάλο όγκο μη ταξινομημένων αρχείων	Επικεφαλής ερευνητής
6. Καθορισμός των εννοιών για κάθε στοιχείο του ερωτηματολογίου	Για να διευκολυνθεί η διαπολιτισμική προσαρμογή	Παρερμηνεία εννοιών και στοιχείων του ερωτηματολογίου	Επικεφαλής ερευνητής/ δημιουργοί του πρωτότυπου ερωτηματολογίου

ερωτηματολόγιο που πρόκειται να μεταφραστεί, τότε ο επικεφαλής ερευνητής πρέπει να διαπιστώσει την επάρκεια και τις αδυναμίες της διαδικασίας μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής σύμφωνα με τη μεθοδολογία που περιγράφεται στο παρόν άρθρο. Σε γενικές γραμμές, όταν η μεθοδολογία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά δεν έχει δημοσιευτεί σε περιοδικό με σύστημα κριτών, τότε το μεταφρασμένο ελληνικό ερωτηματολόγιο θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερη περίσκεψη. Στην περίπτωση αυτή, ο επικεφαλής ερευνητής πρέπει να επικοινωνήσει με τους δημιουργούς του πρωτότυπου ερωτηματολογίου για να αποσαφηνίσει τη διαδικασία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής του πρωτότυπου ερωτηματολογίου. Εάν η διαδικασία αυτή είναι επαρκής και εξασφαλίζει την καταλληλότητα του ελληνικού ερωτηματολογίου, τότε είναι σαφές ότι δεν χρειάζεται να προχωρήσουν στη δική τους μετάφραση και διαπολιτισμική προσαρμογή.

Εφόσον ο επικεφαλής ερευνητής επιλέξει να μεταφραστεί και να προσαρμοστεί πολιτισμικά ένα ξενόγλωσσο ερωτηματολόγιο στα Ελληνικά, τότε το δεύτερο βήμα είναι να εξασφαλίσει την έγγραφη άδεια των κατόχων των πνευματικών δικαιωμάτων του ερωτηματολογίου για

τον σκοπό αυτόν, έτσι ώστε να είναι πλήρως εξασφαλισμένος ως προς το νομικό πλαίσιο.¹ Για τον λόγο αυτόν, ο επικεφαλής ερευνητής πρέπει να επικοινωνήσει, συνήθως μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, με τους κατόχους των πνευματικών δικαιωμάτων του ερωτηματολογίου και (α) να ζητήσει την έγγραφη συναίνεσή τους και (β) να συζητήσει τον πιθανό τους ρόλο στη διαδικασία της μετάφρασης και της διαπολιτισμικής προσαρμογής. Ακόμη και εάν οι κάτοχοι των πνευματικών δικαιωμάτων δεν απαντήσουν στο αίτημα του επικεφαλής ερευνητή, αυτός θα πρέπει να αναφέρει τη διαδικασία επικοινωνίας, παρουσιάζοντας π.χ. το αποδεικτικό της απεσταλμένης ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, έτσι ώστε να είναι καλυμμένος από την πλευρά των πνευματικών δικαιωμάτων. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι κάτοχοι των πνευματικών δικαιωμάτων ενός ερωτηματολογίου διατηρούν μια εκ των προτέρων συγκεκριμένη διαδικασία για τη μετάφραση και τη διαπολιτισμική προσαρμογή του ερωτηματολογίου τους και καλούν τους ερευνητές να την εφαρμόσουν. Επί πλέον, οι κάτοχοι των πνευματικών δικαιωμάτων ενός ερωτηματολογίου είναι δυνατόν να αποσαφηνίζουν πλήρως τον ρόλο τους και τις οικονομικές τους απαιτήσεις στη διαδικασία για τη μετάφραση και τη διαπολιτισμική προσαρμογή του ερωτηματολογίου τους.

Τέλος, είναι σύνθετες οι κάτοχοι των πνευματικών δικαιωμάτων ενός ερωτηματολογίου να ζητούν από τον επικεφαλής ερευνητή την τελική έκδοση του ερωτηματολογίου στα Ελληνικά, προκειμένου (α) να παραχωρήσουν την έγκρισή τους για τη χρήση του ερωτηματολογίου και (β) να μπορούν να προσφέρουν την ελληνική έκδοση του ερωτηματολογίου σε ερευνητές σε πιθανές μελλοντικές μελέτες.

Το τρίτο βήμα αφορά στην πρόσκληση του επικεφαλής ερευνητή προς τους δημιουργούς του ερωτηματολογίου για να συμμετάσχουν στη μετάφραση και στη διαπολιτισμική προσαρμογή του ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά. Οι δημιουργοί ενός ερωτηματολογίου μπορούν να βοηθήσουν ουσιαστικά, προσφέροντας πληροφορίες και υλικό που ενδεχομένως δεν είναι διαθέσιμο, όπως π.χ. την τελευταία έκδοση του ερωτηματολογίου, εκπαιδευτικό υλικό, οδηγίες επεξεργασίας και ανάλυσης των δεδομένων κ.ά. Σημειώνεται ότι ο ρόλος των δημιουργών του ερωτηματολογίου είναι καθοριστικός στο τέταρτο βήμα της μεθοδολογίας μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου που αφορά στον έλεγχο από την επιτροπή αναθεώρησης και θα αναλυθεί εκτενώς στη συνέχεια.^{3,4,8}

Το τέταρτο βήμα αφορά στον καθορισμό αντικειμενικών στόχων αναφορικά με τους συμμετέχοντες του πληθυσμού-στόχου στον οποίο πρόκειται να διανεμηθεί τελικά το ερωτηματολόγιο. Στο εν λόγω βήμα, ο επικεφαλής ερευνητής πρέπει να θέσει αντικειμενικούς στόχους αναφορικά με (α) τη γλωσσική ικανότητα και την επάρκεια των συμμετεχόντων, (β) τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων και (γ) τον τρόπο διαχείρισης του ερωτηματολογίου. Πιο συγκεκριμένα, ο επικεφαλής ερευνητής θα πρέπει να γνωρίζει εάν υπάρχουν διαφορές στη γλωσσική ικανότητα και στην επάρκεια μεταξύ των συμμετεχόντων της μελέτης στην οποία δημιουργήθηκε το πρωτότυπο ξενόγλωσσο ερωτηματολόγιο και των συμμετεχόντων στη δική τους μελέτη. Επί πλέον, ο επικεφαλής ερευνητής θα πρέπει να γνωρίζει ακόμη και εάν υπάρχουν διαφορές στη γλωσσική ικανότητα και στην επάρκεια μεταξύ των συμμετεχόντων στη δική του μελέτη, καθώς στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να πραγματοποιήσουν σκόπιμη δειγματοληψία στην πιλοτική μελέτη που πραγματοποιείται στο πέμπτο βήμα της μεθοδολογίας μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου. Στην περίπτωση αυτή, ο επικεφαλής ερευνητής θα πρέπει να ζητήσει από κάθε ομάδα συμμετεχόντων με διαφορετική γλωσσική ικανότητα και επάρκεια να αποδώσουν με δικά τους λόγια τα στοιχεία του ερωτηματολογίου, έτσι ώστε να διαπιστωθεί ο βαθμός κατανόησης των συμμετεχόντων.⁹ Αναφορικά με τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων του πληθυσμού-στόχου, ο επικεφαλής ερευνητής θα πρέπει να γνωρίζει

ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά, όπως π.χ. η ηλικία, η νοητική κατάσταση, η σωματική αναπηρία κ.ά., έτσι ώστε να μπορεί να λάβει ορθολογικές αποφάσεις αναφορικά με τη γλωσσική διαμόρφωση του ερωτηματολογίου, τον τρόπο διανομής του κ.ά. Για παράδειγμα, εάν το ερωτηματολόγιο απευθύνεται σε υπερήλικες >85 ετών, τότε ενδεχομένως θα ήταν λογικό να είναι πιο εκλαϊκευμένο σε σχέση με το εάν απευθυνόταν σε μεσήλικες. Τέλος, αναφορικά με τον τρόπο διαχείρισης του ερωτηματολογίου, ο επικεφαλής ερευνητής πρέπει να αποφασίσει σχετικά με τις οδηγίες συμπλήρωσής του (π.χ. αριθμός πιθανών απαντήσεων στις ερωτήσεις), τον τρόπο διανομής του (π.χ. αυτοσυμπληρωμένο σε έντυπη ή ηλεκτρονική μορφή, συμπλήρωση μέσω συνεντεύξεων με εξειδικευμένο ερευνητικό προσωπικό κ.ά.) και τις μεθόδους μέτρησης (π.χ. οπτική αναλογική κλίμακα, κλίμακα Likert κ.ά.). Τονίζεται ότι η λειτουργική ισοδυναμία ενός μεταφρασμένου ερωτηματολογίου επιτυγχάνεται μόνο όταν οι διάφορες αλλαγές αναφορικά με τον τρόπο διαχείρισής του δεν επηρεάζουν τα αποτελέσματα.⁶

Το πέμπτο βήμα είναι η δημιουργία πρότυπων αρχείων για την αναλυτική καταγραφή κάθε βήματος της διαδικασίας μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου. Συνήθως, κάθε βήμα που περιγράφεται στο παρόν άρθρο καταγράφεται σε ξεχωριστό αρχείο και στη συνέχεια ενοποιούνται σε ένα ενιαίο αρχείο. Με τον τρόπο αυτόν, καταγράφονται συνεχώς οι νέες τροποποιήσεις που πραγματοποιούνται.

Το έκτο βήμα είναι ο καθορισμός των εννοιών για κάθε στοιχείο του ερωτηματολογίου, προκειμένου να εξασφαλιστεί η εννοιολογική και η σημασιολογική ισοδυναμία, καθώς και η ισοδυναμία των στοιχείων μεταξύ του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου και του μεταφρασμένου ερωτηματολογίου.⁷ Στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι δημιουργοί του πρωτότυπου ερωτηματολογίου αποτελούν την ιδανική αφετηρία, παρέχοντας μια λίστα με τους ορισμούς των εννοιών. Εάν όμως αυτό δεν είναι εφικτό, τότε ο επικεφαλής ερευνητής πρέπει να απευθυνθεί σε ειδικούς αναφορικά με το ερωτηματολόγιο που πρόκειται να μεταφραστεί, όπως π.χ. σε καρδιολόγους εάν το ερωτηματολόγιο αφορά στην ποιότητα ζωής σε ασθενείς με καρδιακή ανεπάρκεια, σε ψυχιάτρους εάν το ερωτηματολόγιο αφορά στην κατάθλιψη κ.λπ. Ο επικεφαλής ερευνητής μπορεί στη συνέχεια να συζητήσει με τους ειδικούς, έτσι ώστε να προβούν σε συμφωνία αναφορικά με τους ορισμούς των εννοιών σε περίπτωση που υπάρχουν διαφωνίες. Είναι χρήσιμο, οι δημιουργοί του πρωτότυπου ερωτηματολογίου να εγκρίνουν τους ορισμούς των εννοιών πριν από την έναρξη της «μετάφρασης προς τα εμπρός». Οι ορισμοί των εννοιών πρέπει να είναι πάντοτε διαθέσιμοι σε όλους τους μεταφραστές, καθώς η τήρησή

τους συνιστά καθοριστικό παράγοντα για την ποιότητα της τελικής μετάφρασης.

3.2. Μετάφραση του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά

Στον πίνακα 2 παρουσιάζονται συνοπτικά τα πέντε βήματα που πρέπει να περιλαμβάνει η μετάφραση του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά («μετάφραση προς τα εμπρός»)¹.

Το πρώτο βήμα είναι η εύρεση τουλάχιστον δύο δίγλωσσων μεταφραστών, οι οποίοι έχουν κατοικήσει ή κατοικούν μόνιμα στην Ελλάδα και η μητρική τους γλώσσα είναι τα Ελληνικά. Εάν ο πληθυσμός-στόχος στον οποίο θα διανεμηθεί το ερωτηματολόγιο χρησιμοποιεί μια γλωσσική διάλεκτο, τότε οι μεταφραστές θα πρέπει να γνωρίζουν και τη διάλεκτο αυτή. Ο κύριος σκοπός είναι η δημιουργία ενός ερωτηματολογίου στα Ελληνικά, το οποίο να διατηρεί το νόημα του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου, να είναι κατανοητό από τον πληθυσμό-στόχο και να αντικατοπτρίζει κατάλληλα τις εννοιολογικές αποχρώσεις τόσο της γλώσσας του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου όσο και της ελληνικής. Υπάρχουν διάφορες απόψεις σχετικά με τον αριθμό των μεταφραστών, καθώς και με τις

προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν.⁸ Για παράδειγμα, ορισμένοι προτείνουν μόνο δύο ανεξάρτητους δίγλωσσους μεταφραστές με υψηλό επίπεδο γλωσσικής επάρκειας και στις δύο γλώσσες, ενώ ορισμένοι άλλοι προτείνουν περισσότερους μεταφραστές αλλά με λιγότερες απαιτήσεις αναφορικά με το επίπεδο γλωσσικής επάρκειας στη γλώσσα του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου. Σχεδόν όλοι πάντως συμφωνούν ότι οι μεταφραστές πρέπει να έχουν κατοικήσει ή να κατοικούν μόνιμα στην Ελλάδα και η μητρική τους γλώσσα να είναι τα Ελληνικά. Ιδανικά, στην περίπτωση που χρησιμοποιούνται δύο μεταφραστές, ο ένας πρέπει να είναι επαγγελματίας μεταφραστής και ο άλλος πρέπει να είναι επαγγελματίας υγείας με εμπειρία στο θέμα που διαπραγματεύεται το ερωτηματολόγιο. Με τον τρόπο αυτόν, μειώνονται τα ατομικά λάθη και βελτιώνεται η ποιότητα της μετάφρασης. Οι διαφορετικές μεταφράσεις που προκύπτουν από τους διαφορετικούς μεταφραστές συγκρίνονται μεταξύ τους και επιλύονται οι τυχόν ασυμφωνίες στο πέμπτο βήμα, που θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Στο δεύτερο βήμα, ο επικεφαλής ερευνητής ενημερώνει τους μεταφραστές για το ερωτηματολόγιο, τις κλινικές έννοιες που περιλαμβάνονται σε αυτό και τους ορισμούς των εννοιών για κάθε στοιχείο του ερωτηματολογίου. Με τον τρόπο αυτόν, ο επικεφαλής ερευνητής αποσκοπεί στη

Πίνακας 2. Τα πέντε βήματα της διαδικασίας μετάφρασης του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά («μετάφραση προς τα εμπρός»).

Βήμα	Αιτιολογία	Κίνδυνος λόγω μη εφαρμογής	Υπεύθυνος
1. Εύρεση τουλάχιστον δύο δίγλωσσων μεταφραστών, οι οποίοι έχουν κατοικήσει ή κατοικούν μόνιμα στην Ελλάδα και η μητρική τους γλώσσα είναι τα Ελληνικά	Για να διευκολυνθεί η μετάφραση και η διαπολιτισμική προσαρμογή	Αποτυχημένη γλωσσική και διαπολιτισμική προσαρμογή του ερωτηματολογίου	Επικεφαλής ερευνητής
2. Ενημέρωση των μεταφραστών για το ερωτηματολόγιο, τις κλινικές έννοιες που περιλαμβάνονται σε αυτό και τους ορισμούς των εννοιών για κάθε στοιχείο του ερωτηματολογίου	Για να επιτευχθεί η εννοιολογική ισοδυναμία και η ισοδυναμία των στοιχείων μεταξύ του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου και του μεταφρασμένου ελληνικού ερωτηματολογίου	Απώλεια αυθεντικότητας	Επικεφαλής ερευνητής
3. Οδηγίες στους μεταφραστές αναφορικά με τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται στη μετάφραση και στη διαπολιτισμική προσαρμογή, όπως π.χ. η επίτευξη ισοδυναμίας, η σωστή απόδοση της εξειδικευμένης ορολογίας κ.ά.	Για να βελτιωθεί η ποιότητα της μετάφρασης και της διαπολιτισμικής προσαρμογής	Το μεταφρασμένο ελληνικό ερωτηματολόγιο μπορεί να διαφέρει από το πρωτότυπο ξενόγλωσσο ή να είναι ακατάλληλο για τον πληθυσμό-στόχο	Επικεφαλής ερευνητής
4. Κάθε μεταφραστής δημιουργεί ανεξάρτητα μια έντυπη μορφή του μεταφρασμένου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά	Για να μην επηρεάζονται οι μεταφραστές μεταξύ τους και να παρέχεται αναλυτική πληροφορία σχετικά με τη διαδικασία της μετάφρασης	Η μετάφραση μπορεί να εκφράζει την προσωπική στάση και την αντίληψη ενός μεταφραστή	Μεταφραστές
5. Συγχώνευση των μεταφράσεων που πρόέκυψαν, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μια τελική μορφή του μεταφρασμένου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά	Για να επιλύονται οι ασυμφωνίες και να δημιουργηθεί ένα μεταφρασμένο ερωτηματολόγιο στα Ελληνικά για την έναρξη της «μετάφρασης προς τα πίσω»	Διαφορετικές μεταφράσεις από διαφορετικούς μεταφραστές με επακόλουθη σπατάλη πόρων	Επικεφαλής ερευνητής/ ανεξάρτητος μεταφραστής/ μεταφραστές

διατήρηση του νοήματος του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στο μεταφρασμένο ελληνικό ερωτηματολόγιο και στην επιτυχία της εννοιολογικής ισοδυναμίας, καθώς επίσης και στην ισοδυναμία των στοιχείων μεταξύ του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου και του μεταφρασμένου ελληνικού ερωτηματολογίου.³

Στο τρίτο βήμα, ο επικεφαλής ερευνητής δίνει οδηγίες στους μεταφραστές αναφορικά με τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται στη μετάφραση και στη διαπολιτισμική προσαρμογή. Αναλυτικότερα, μια έγκυρη μετάφραση δεν είναι μια μετάφραση «λέξη προς λέξη», αλλά είναι μετάφραση μιας κουλτούρας σε μια άλλη. Για τον λόγο αυτόν, ο επικεφαλής ερευνητής πρέπει να καθοδηγήσει σωστά τους μεταφραστές και να τους ενημερώσει αναλυτικά για τους αντικειμενικούς στόχους σχετικά με τους συμμετέχοντες του πληθυσμού-στόχου στον οποίο πρόκειται να διανεμηθεί τελικά το ερωτηματολόγιο και οι οποίοι αναλύθηκαν στην ενότητα 3.1. Επί πλέον, οι μεταφραστές πρέπει να ενημερωθούν και για την εννοιολογική, τη σημασιολογική και τη λειτουργική ισοδυναμία, καθώς επίσης και την ισοδυναμία των στοιχείων μεταξύ του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου και του μεταφρασμένου ερωτηματολογίου, τα οποία αναπτύχθηκαν στην εισαγωγή του παρόντος άρθρου. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στην περίπτωση που χρησιμοποιείται εξειδικευμένη ορολογία στο ερωτηματολόγιο, η οποία μπορεί να διαφέρει μεταξύ διαφορετικών χωρών. Οι λέξεις και οι φράσεις που περιλαμβάνονται στην εξειδικευμένη αυτή ορολογία μπορούν να συμπεριληφθούν σε ένα γλωσσάρι, έτσι ώστε να διευκολυνθούν οι μεταφραστές. Επίσης, είναι χρήσιμο οι μεταφραστές να σημειώνουν τον βαθμό δυσκολίας της μετάφρασης για κάθε τμήμα του ερωτηματολογίου, καθώς η σχετική πληροφορία μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμη στην περίπτωση που πρέπει να επιλυθούν διάφορες ασυμφωνίες. Τέλος, οι οδηγίες για την επεξεργασία και την ανάλυση των δεδομένων μπορούν να μεταφραστούν από έναν μεταφραστή εφόσον δεν περιλαμβάνουν ευαίσθητα δεδομένα.

Στο τέταρτο βήμα, κάθε μεταφραστής δημιουργεί ανεξάρτητα μια έντυπη μορφή του μεταφρασμένου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά. Οι μεταφραστές μπορούν να σχολιάζουν οτιδήποτε αφορά στη διαδικασία της μετάφρασης, όπως π.χ. τα σημεία που τους δυσκόλεψαν περισσότερο ή έχουν αμφιβολίες.

Στο πέμπτο βήμα, συγχωνεύονται οι μεταφράσεις που πρόέκυψαν στο προηγούμενο βήμα, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μια τελική μορφή του μεταφρασμένου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά. Στο εν λόγω βήμα, επιλύονται οι τυχόν ασυμφωνίες που προέκυψαν μεταξύ των μεταφραστών από έναν ανεξάρτητο ερευνητή, ο οποίος μπορεί να συμβουλευτεί τους μεταφραστές οποιαδήποτε στιγμή. Εάν οι

ασυμφωνίες συνεχίσουν να υφίστανται, τότε ο επικεφαλής ερευνητής αποφασίζει για την τελική μορφή του μεταφρασμένου ελληνικού ερωτηματολογίου. Η απόφαση αυτή του επικεφαλής ερευνητή μπορεί να ληφθεί σε συνεργασία με τους δημιουργούς του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου, με έναν νέο μεταφραστή ή με ειδικούς που δεν γνωρίζουν απαραίτητα τη γλώσσα του ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου, αλλά μπορούν να σχολιάσουν τις ασυμφωνίες μεταξύ των διαφορετικών ελληνικών εκδόσεων των ερωτηματολογίων από τους διαφορετικούς μεταφραστές. Επισημαίνεται ότι οι ασυμφωνίες και ο τρόπος επίλυσής τους θα πρέπει να καταγράφονται αναλυτικά, καθώς μπορεί να χρειαστούν στη συνέχεια της διαδικασίας.

3.3. Μετάφραση του μεταφρασμένου ελληνικού ερωτηματολογίου στη γλώσσα του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου

Στον πίνακα 3 παρουσιάζονται συνοπτικά τα τρία βήματα που πρέπει να περιλαμβάνει η μετάφραση του μεταφρασμένου ελληνικού ερωτηματολογίου στη γλώσσα του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου («μετάφραση προς τα πίσω»).

Το πρώτο βήμα είναι η εύρεση τουλάχιστον ενός δίγλωσσου μεταφραστή, ο οποίος έχει κατοικήσει ή κατοικεί μόνιμα στην Ελλάδα και η μητρική του γλώσσα είναι τα Ελληνικά. Ιδανικά, ο μεταφραστής θα πρέπει να είναι επαγγελματίας, έτσι ώστε να διαθέτει και την αντίστοιχη μεταφραστική εμπειρία. Ορισμένοι προτείνουν δύο δίγλωσσους μεταφραστές χωρίς όμως αυτή να είναι η συνήθης μεθοδολογία.⁸

Στο δεύτερο βήμα, κάθε μεταφραστής μεταφράζει ανεξάρτητα την τελική μορφή του μεταφρασμένου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά, που προέκυψε από τη «μετάφραση προς τα εμπρός», στη γλώσσα του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου. Οι μεταφραστές μπορούν να σχολιάζουν οτιδήποτε αφορά στη διαδικασία της μετάφρασης, όπως π.χ. τα σημεία που τους δυσκόλεψαν περισσότερο ή έχουν αμφιβολίες.

Στο τρίτο βήμα, ο επικεφαλής ερευνητής αντιστοιχεί τις «μεταφράσεις προς τα πίσω» με το πρωτότυπο ξενόγλωσσο ερωτηματολόγιο και σημειώνει τις ασυμφωνίες που τυχόν υπάρχουν. Για τη διευκόλυνση της επιτροπής αναθεώρησης που θα δραστηριοποιηθεί στη συνέχεια, οι ασυμφωνίες πρέπει να δηλώνονται στην κλίμακα Α έως Δ, ως εξής:¹⁰

- Α: στοιχεία με τέλεια σημασιολογική ισοδυναμία ανάμεσα στις «μεταφράσεις προς τα πίσω» και το πρωτότυπο ξενόγλωσσο ερωτηματολόγιο
- Β: στοιχεία με ικανοποιητική σημασιολογική ισοδυναμία, αλλά έχουν χρησιμοποιηθεί μία ή δύο διαφορετικές λέξεις

Πίνακας 3. Τα τρία βήματα της διαδικασίας μετάφρασης του μεταφρασμένου ελληνικού ερωτηματολογίου στη γλώσσα του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου («μετάφραση προς τα πίσω»).

Βήμα	Αιτιολογία	Κίνδυνος λόγω μη εφαρμογής	Υπεύθυνος
1. Εύρεση τουλάχιστον ενός δίγλωσσου μεταφραστή, ο οποίος έχει κατοικήσει ή κατοικεί μόνιμα στην Ελλάδα και η μητρική του γλώσσα είναι τα Ελληνικά	Για να επιτευχθεί η διαπολιτισμική και η γλωσσική συνάφεια	Η μετάφραση μπορεί να είναι ακατάλληλη γλωσσικά και διαπολιτισμικά	Επικεφαλής ερευνητής
2. Κάθε μεταφραστής μεταφράζει ανεξάρτητα την τελική μορφή του μεταφρασμένου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά, που προέκυψε από τη «μετάφραση προς τα εμπρός», στη γλώσσα του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου	Για να μην επηρεάζονται οι μεταφραστές μεταξύ τους και να παρέχεται αναλυτική πληροφορία σχετικά με τη διαδικασία της μετάφρασης	Η μετάφραση μπορεί να εκφράζει την προσωπική στάση και αντίληψη ενός μεταφραστή	Μεταφραστές
3. Αντιστοιχία των «μεταφράσεων προς τα πίσω» με το πρωτότυπο ξενόγλωσσο ερωτηματολόγιο	Για να ελεγχθεί η σημασιολογική ισοδυναμία και να βρεθούν οι ασυμφωνίες	Λάθη, παραλείψεις ή παρερμηνείες στη μετάφραση	Επικεφαλής ερευνητής

- Γ: στοιχεία που διατηρούν το αρχικό νόημα, αλλά δεν έχουν ικανοποιητική σημασιολογική ισοδυναμία
- Δ: στοιχεία με πλήρη ασυμφωνία.

Τα στοιχεία που ανήκουν στην κατηγορία Δ πρέπει οπωσδήποτε να συζητηθούν και να διευθετηθούν.

3.4. Έλεγχος από την επιτροπή αναθεώρησης

Στον πίνακα 4 παρουσιάζονται συνοπτικά τα δύο βήματα που πρέπει να περιλαμβάνει ο έλεγχος από την επιτροπή αναθεώρησης.⁷

Στο πρώτο βήμα, δημιουργείται η επιτροπή αναθεώρησης, η οποία πρέπει να περιλαμβάνει (α) ένα τουλάχιστον δίγλωσσο μέλος (κατά προτίμηση έναν γλωσσολόγο), (β) έναν τουλάχιστον επαγγελματία υγείας και (γ) τους μεταφραστές που έλαβαν μέρος στη «μετάφραση προς τα εμπρός» και τη «μετάφραση προς τα πίσω». Ιδανικά, το δίγλωσσο μέλος πρέπει να έχει κατοικήσει ή να κατοικεί μόνιμα στην Ελλάδα και η μητρική του γλώσσα να είναι τα Ελληνικά, ενώ

ο επαγγελματίας υγείας πρέπει να γνωρίζει σε βάθος το θέμα που διαπραγματεύεται το ερωτηματολόγιο, να γνωρίζει βασικές αρχές μεθοδολογίας της έρευνας και να έχει εμπειρία στη διαδικασία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου. Επί πλέον, το δίγλωσσο μέλος και ο επαγγελματίας υγείας πρέπει να είναι ανεξάρτητοι ερευνητές που δεν σχετίζονται με την υπόλοιπη ερευνητική ομάδα, έτσι ώστε να αποφεύγεται η σύγκρουση συμφερόντων. Ο επικεφαλής ερευνητής συντονίζει την επιτροπή αναθεώρησης και βρίσκεται σε επικοινωνία με όλα τα μέλη της. Εάν οι δημιουργοί του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου γνωρίζουν Ελληνικά, τότε θα πρέπει να προσκληθούν για να συμμετάσχουν στην επιτροπή αναθεώρησης, ενώ εάν δεν γνωρίζουν Ελληνικά, τότε θα πρέπει τουλάχιστον να εκφέρουν τη γνώμη τους για τις ασυμφωνίες μεταξύ του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου και του μεταφρασμένου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου που προέκυψε από τη «μετάφραση προς τα εμπρός» και τη «μετάφραση προς τα πίσω».⁷

Στο δεύτερο βήμα, η επιτροπή αναθεώρησης εξετά-

Πίνακας 4. Τα δύο βήματα της διαδικασίας ελέγχου από την επιτροπή αναθεώρησης.

Βήμα	Αιτιολογία	Κίνδυνος λόγω μη εφαρμογής	Υπεύθυνος
1. Δημιουργία της επιτροπής αναθεώρησης, η οποία πρέπει να περιλαμβάνει (α) ένα τουλάχιστον δίγλωσσο μέλος (κατά προτίμηση έναν γλωσσολόγο), (β) έναν τουλάχιστον επαγγελματία υγείας και (γ) τους μεταφραστές που έλαβαν μέρος στη «μετάφραση προς τα εμπρός» και στη «μετάφραση προς τα πίσω»	Για να βελτιωθεί η ποιότητα της μετάφρασης και της διαπολιτισμικής προσαρμογής	Αποτυχία επίτευξης της διαπολιτισμικής ισοδυναμίας	Επικεφαλής ερευνητής
2. Η επιτροπή αναθεώρησης εξετάζει ενδελεχώς την έως τώρα διαδικασία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής του ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου, επιλύει τις τυχόν ασυμφωνίες και καταλήγει σε μια πρώτη τελική έκδοση του ερωτηματολογίου στα Ελληνικά	Για να επιλυθούν οι ασυμφωνίες και να δημιουργηθεί η πρώτη τελική έκδοση του ερωτηματολογίου στα Ελληνικά	Το μεταφρασμένο ελληνικό ερωτηματολόγιο διαφέρει σημαντικά από το πρωτότυπο ξενόγλωσσο ερωτηματολόγιο, με αποτέλεσμα να είναι αδύνατη η διεξαγωγή συγκρίσεων	Επιτροπή αναθεώρησης/ επικεφαλής ερευνητής

ζει ενδελχώς την έως τώρα διαδικασία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής του ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου και ιδιαίτερα τη «μετάφραση προς τα εμπρός» και τη «μετάφραση προς τα πίσω». Επί πλέον, η επιτροπή αναθεώρησης εξετάζει την αντιστοιχία μεταξύ του ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου που προέκυψε από τις «μεταφράσεις προς τα πίσω» και του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου και ιδιαίτερα τις ασυμφωνίες που τυχόν υπάρχουν. Η επιτροπή αναθεώρησης επιλύει τις τυχόν ασυμφωνίες και καταλήγει σε μια πρώτη τελική έκδοση του ερωτηματολογίου στα Ελληνικά.⁸ Ιδανικά, κάθε τροποποίηση που πραγματοποιείται στο ελληνικό ερωτηματολόγιο στο συγκεκριμένο βήμα θα πρέπει να υπόκειται εκ νέου στη διαδικασία της «μετάφρασης προς τα πίσω», έτσι ώστε να γίνει ο έλεγχος της ισοδυναμίας.⁷

3.5. Πιλοτική μελέτη σε ένα δείγμα συμμετεχόντων του πληθυσμού-στόχου

Στον πίνακα 5 παρουσιάζονται συνοπτικά τα δύο βήματα που πρέπει να περιλαμβάνει η διαδικασία διεξαγωγής πιλοτικής μελέτης σε ένα δείγμα συμμετεχόντων του πληθυσμού-στόχου στον οποίο πρόκειται να διανεμηθεί τελικά το ερωτηματολόγιο.¹

Το πρώτο βήμα είναι ο καθορισμός του δείγματος που θα συμμετάσχει στην πιλοτική μελέτη. Στην περίπτωση αυτή, πρέπει να πραγματοποιηθεί σκόπιμη δειγματοληψία (purposive sampling), έτσι ώστε το δείγμα της πιλοτικής μελέτης να είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού-στόχου αναφορικά με όσο το δυνατόν περισσότερα χαρακτηριστικά, όπως π.χ. το φύλο, την ηλικία, το εκπαιδευτικό επίπεδο, την οικονομική κατάσταση, την κατάσταση υγείας, το πολιτισμικό και το κοινωνικό επίπεδο κ.ά. Το μέγεθος του δείγματος της πιλοτικής μελέτης κυμαίνεται μεταξύ 5 και 50, ενώ ιδανικά κάθε υποομάδα του δείγματος θα πρέπει

να περιλαμβάνει 5–8 άτομα.¹ Για παράδειγμα, εάν σε μια μελέτη πρόκειται να συμμετάσχουν γυναίκες και άνδρες, τότε η πιλοτική μελέτη θα πρέπει να περιλαμβάνει 5–8 άνδρες και 5–8 γυναίκες, ενώ εάν σε μια μελέτη πρόκειται να συμμετάσχουν εργαζόμενοι στον δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα, τότε η πιλοτική μελέτη θα πρέπει να περιλαμβάνει 5–8 εργαζόμενους στον δημόσιο τομέα και 5–8 εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα. Η διεξαγωγή της πιλοτικής μελέτης στις υποομάδες θα πρέπει να γίνεται ανεξάρτητα και επομένως μπορεί να πραγματοποιηθεί σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Τονίζεται ότι εάν διενεργηθεί στατιστικός έλεγχος της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας του ερωτηματολογίου στην πιλοτική μελέτη, τότε ο αριθμός των συμμετεχόντων θα πρέπει να είναι πολύ μεγαλύτερος και εξαρτάται κυρίως από τον αριθμό των στοιχείων του ερωτηματολογίου, καθώς απαιτούνται τουλάχιστον 5 άτομα για κάθε στοιχείο.¹¹

Το δεύτερο βήμα είναι η διεξαγωγή της πιλοτικής μελέτης, έτσι ώστε να ελεγχθεί εάν το μεταφρασμένο ελληνικό ερωτηματολόγιο ανταποκρίνεται στις προϋποθέσεις της μετάφρασης και, πιο συγκεκριμένα, εάν ανταποκρίνεται στις διάφορες μορφές ισοδυναμίας, στη γλωσσική ικανότητα και στην επάρκεια των συμμετεχόντων, στα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, στον τρόπο διαχείρισης και στην ορολογία. Πριν από τη διεξαγωγή της πιλοτικής μελέτης είναι εξαιρετικά χρήσιμο να εκπονηθεί μια ποιοτική μελέτη μικρής έκτασης με 5–10 συμμετέχοντες.^{7,8} Οι συμμετέχοντες στην ποιοτική αυτή μελέτη επιλέγονται μέσω της σκόπιμης δειγματοληψίας, προκειμένου το δείγμα να είναι όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού-στόχου. Στην περίπτωση αυτή, πραγματοποιούνται ατομικές ημιδομημένες συνεντεύξεις (semi-structured interviews) ή ομάδες επικέντρωσης (focus groups) και ο σκοπός δεν είναι η εξαγωγή αριθμητικών αποτελεσμάτων, αλλά η διερεύνηση της κατανόησης των στοιχείων του ερωτηματολογίου

Πίνακας 5. Τα δύο βήματα της διαδικασίας διεξαγωγής της πιλοτικής μελέτης σε ένα δείγμα συμμετεχόντων του πληθυσμού-στόχου.

Βήμα	Αιτιολογία	Κίνδυνος λόγω μη εφαρμογής	Υπεύθυνος
1. Καθορισμός του δείγματος συμμετεχόντων του πληθυσμού-στόχου στον οποίο πρόκειται να διανεμηθεί τελικά το ερωτηματολόγιο	Για να επιλεγεί κατάλληλο και αντιπροσωπευτικό δείγμα για την πιλοτική μελέτη	Μη συμπλήρωση στοιχείων του ερωτηματολογίου ή μη έγκυρα δεδομένα λόγω παρερμηνειών ή ασαφειών	Επικεφαλής ερευνητής
2. Πιλοτική μελέτη για να ελεγχθεί εάν το μεταφρασμένο ελληνικό ερωτηματολόγιο ανταποκρίνεται στις προϋποθέσεις της μετάφρασης και, πιο συγκεκριμένα, εάν ανταποκρίνεται στις διάφορες μορφές ισοδυναμίας, στη γλωσσική ικανότητα και επάρκεια των συμμετεχόντων, στα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, στον τρόπο διαχείρισης και στην ορολογία	Για να διαπιστωθεί ο βαθμός κατανόησης των στοιχείων του ερωτηματολογίου από την πλευρά των συμμετεχόντων, έτσι ώστε να πραγματοποιηθούν στη συνέχεια οι απαιτούμενες διορθώσεις και να βελτιωθεί η σαφήνεια του ερωτηματολογίου	Μη συμπλήρωση στοιχείων του ερωτηματολογίου ή μη έγκυρα δεδομένα λόγω παρερμηνειών ή ασαφειών	Επιτροπή αναθεώρησης/ επικεφαλής ερευνητής

από την πλευρά των συμμετεχόντων.¹² Οι συμμετέχοντες καλούνται να παραφράσουν τα στοιχεία του ερωτηματολογίου με δικά τους λόγια, να εκφράσουν τις δυσκολίες που συναντούν στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, να εξηγήσουν τις απαντήσεις τους και να προτείνουν αλλαγές έτσι ώστε το ερωτηματολόγιο να γίνει πιο ξεκάθαρο και εύκολο στη συμπλήρωσή του. Η παράφραση του ερωτηματολογίου από τους συμμετέχοντες στην ποιοτική μελέτη είναι καθοριστικής σημασίας, καθώς παρέχει τη δυνατότητα να διαπιστωθεί ο βαθμός κατανόησης των στοιχείων του ερωτηματολογίου από την πλευρά των συμμετεχόντων, έτσι ώστε να πραγματοποιηθούν στη συνέχεια οι απαιτούμενες διορθώσεις και να βελτιωθεί η σαφήνεια του ερωτηματολογίου. Τα αποτελέσματα της ποιοτικής μελέτης παρέχουν τη δυνατότητα να διαπιστωθεί ο βαθμός αντιστοιχίας μεταξύ του μεταφρασμένου ελληνικού ερωτηματολογίου και του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου. Έπειτα από την ποιοτική μελέτη, διεξάγεται η πιλοτική μελέτη στην οποία ελέγχεται ο τρόπος με τον οποίο οι συμμετέχοντες αλληλεπιδρούν με το ερωτηματολόγιο, καθώς και ο τρόπος

με τον οποίο το συμπληρώνουν. Επί πλέον, στην πιλοτική μελέτη εκτιμάται η γλωσσική διατύπωση του ερωτηματολογίου, η διαμόρφωση του εκτυπωμένου κειμένου, το μέγεθος του ερωτηματολογίου και ο χρόνος συμπλήρωσής του. Είναι δυνατόν εξ άλλου να προστεθούν ερωτήσεις σχετικά με τον βαθμό δυσκολίας στην κατανόηση των στοιχείων του ερωτηματολογίου, προκειμένου να διαπιστωθούν τα στοιχεία εκείνα που δυσκολεύουν τους συμμετέχοντες και να πραγματοποιηθούν οι απαιτούμενες τροποποιήσεις.

3.6. Αξιολόγηση και ολοκλήρωση της διαδικασίας μετάφρασης και της διαπολιτισμικής προσαρμογής

Στον πίνακα 6 παρουσιάζονται συνοπτικά τα τέσσερα βήματα που πρέπει να περιλαμβάνει η αξιολόγηση και η ολοκλήρωση της διαδικασίας μετάφρασης και της διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά.¹

Στο πρώτο βήμα εξετάζονται τα αποτελέσματα της πιλοτικής μελέτης, πραγματοποιούνται οι απαραίτητες

Πίνακας 6. Τα τέσσερα βήματα της αξιολόγησης και της ολοκλήρωσης της διαδικασίας μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά.

Βήμα	Αιτιολογία	Κίνδυνος λόγω μη εφαρμογής	Υπεύθυνος
1. Εξετάζονται τα αποτελέσματα της πιλοτικής μελέτης, πραγματοποιούνται οι απαραίτητες διορθώσεις και τροποποιήσεις και ολοκληρώνεται το ερωτηματολόγιο στα Ελληνικά	Για να συμβάλλουν τα αποτελέσματα της πιλοτικής μελέτης στη βελτίωση της ποιότητας της μετάφρασης και της διαπολιτισμικής προσαρμογής του ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου	Το μεταφρασμένο ερωτηματολόγιο στα Ελληνικά μπορεί να περιλαμβάνει λέξεις ή φράσεις που δεν είναι οικείες στους συμμετέχοντες ή δεν χρησιμοποιούνται συχνά, με αποτέλεσμα να αυξάνεται το ποσοστό μη συμπλήρωσης στοιχείων του ερωτηματολογίου ή μη έγκυρων δεδομένων λόγω παρερμηνειών ή ασαφειών	Επιτροπή αναθέωσης/ επικεφαλής ερευνητής/ μεταφραστές/ δημιουργοί του ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου
2. Το μεταφρασμένο ερωτηματολόγιο στα Ελληνικά ολοκληρώνεται και ως προς τη διαμόρφωσή του, έτσι ώστε να είναι έτοιμο πλέον να διανεμηθεί στον πληθυσμό-στόχο	Για να αποφευχθούν ακόμη και λάθη ελάσσονος σημασίας που δεν έγιναν αντιληπτά	Το τελικό μεταφρασμένο ερωτηματολόγιο στα Ελληνικά μπορεί να περιλαμβάνει λάθη	Επικεφαλής ερευνητής
3. Η τελική μορφή του μεταφρασμένου στα Ελληνικά ερωτηματολογίου αποστέλλεται στους κατόχους των πνευματικών δικαιωμάτων του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου	Για να μπορούν οι κάτοχοι των πνευματικών δικαιωμάτων του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου να γνωρίζουν τις γλώσσες στις οποίες έχει μεταφραστεί το ερωτηματολόγιό τους	Οι κάτοχοι των πνευματικών δικαιωμάτων του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου δεν γνωρίζουν τη μεθοδολογία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής του ερωτηματολογίου τους στα Ελληνικά	Επικεφαλής ερευνητής
4. Η αναλυτική διαδικασία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στα Ελληνικά αποτυπώνεται σε ένα ηλεκτρονικό αρχείο κειμένου και ιδανικά δημοσιεύεται σε ένα περιοδικό με σύστημα κριτών	Για να εξηγηθούν επαρκώς όλες οι επιλογές και τα βήματα στη διαδικασία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου	Δεν γίνεται ευρέως γνωστή η ελληνική μετάφραση ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου και αυξάνεται η πιθανότητα άλλοι ερευνητές να προβούν στη διαδικασία αυτή	Επικεφαλής ερευνητής

διορθώσεις και τροποποιήσεις και ολοκληρώνεται το ερωτηματολόγιο στα Ελληνικά. Μεγάλες αλλαγές πραγματοποιούνται μόνο όταν είναι απαραίτητο και στην περίπτωση αυτή πρέπει να γίνει «μετάφραση προς τα πίσω», έτσι ώστε να ελεγχθεί η σημασιολογική ισοδυναμία με το πρωτότυπο ξενόγλωσσο ερωτηματολόγιο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μεγάλων αλλαγών είναι τα στοιχεία τα οποία είναι άσχετα με την ελληνική κουλτούρα. Είναι απαραίτητο να καταγράφονται οι αλλαγές που πραγματοποιούνται στο συγκεκριμένο βήμα, έτσι ώστε να μπορούν να χρησιμοποιηθούν μελλοντικά.

Στο δεύτερο βήμα, το ερωτηματολόγιο στα Ελληνικά ολοκληρώνεται και ως προς τη διαμόρφωσή του, προκειμένου να είναι έτοιμο πλέον να διανεμηθεί στον πληθυσμό-στόχο. Αρχικά, γίνεται έλεγχος και διόρθωση των τυπογραφικών λαθών, ενώ στη συνέχεια ελέγχεται το μεταφρασμένο στα Ελληνικά ερωτηματολόγιο και το πρωτότυπο ξενόγλωσσο ερωτηματολόγιο έτσι ώστε να είναι όσο το δυνατόν πιο όμοια στη διαμόρφωση αναφορικά με τον τίτλο, το εισαγωγικό σημείωμα, τις οδηγίες για τους ερευνητές, τις οδηγίες για τους συμμετέχοντες που θα το συμπληρώσουν, τα στοιχεία του ερωτηματολογίου, τις απαιτήσεις στα στοιχεία του ερωτηματολογίου και τις οδηγίες ανάλυσης. Ακόμη και μικρές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στο μεταφρασμένο στα Ελληνικά ερωτηματολόγιο και στο πρωτότυπο ξενόγλωσσο ερωτηματολόγιο μπορούν να εισάγουν σημαντικό σφάλμα. Για τον λόγο αυτόν, πρέπει να υπάρχει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ομοιότητα στη διαμόρφωση των δύο αυτών ερωτηματολογίων ακόμη και στο μέγεθος ή στη μορφή των χαρακτήρων (μαύρα γράμματα, πλάγια γράμματα κ.ά.), στην αρίθμηση των σελίδων, στις ερωτήσεις και στις απαντήσεις που υπάρχουν σε κάθε σελίδα κ.ά.

Στο τρίτο βήμα, η τελική μορφή του μεταφρασμένου στα Ελληνικά ερωτηματολογίου αποστέλλεται στους κατόχους των πνευματικών δικαιωμάτων του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου, προκειμένου να μπορούν και αυτοί να προσφέρουν την ελληνική έκδοση του ερωτηματολογίου σε ερευνητές σε πιθανές μελλοντικές μελέτες. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι κάτοχοι των πνευματικών δικαιωμάτων του πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου μπορεί να ζητήσουν όλα τα ηλεκτρονικά αρχεία που αφορούν στη διαδικασία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής για μελλοντική χρήση.

Στο τέταρτο βήμα, η αναλυτική διαδικασία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός πρωτότυπου ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου, όπως περιγράφηκε εκτενώς στο παρόν άρθρο και παρουσιάζεται συνοπτικά στους πίνακες 1–6, θα πρέπει να αποτυπωθεί σε ένα ηλεκτρονι-

κό αρχείο κειμένου, για να είναι διαθέσιμη οποιαδήποτε στιγμή στον οποιονδήποτε. Ιδανικά, μια συνοπτική και σαφής περιγραφή της διαδικασίας αυτής θα πρέπει να δημοσιευτεί σε ένα περιοδικό με σύστημα κριτών, έτσι ώστε να γίνει ευρέως γνωστό ότι πραγματοποιήθηκε η ελληνική μετάφραση ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου. Ορισμένες φορές, εξ άλλου, είναι δυνατόν να δημοσιευτεί σε ένα περιοδικό ολόκληρο το μεταφρασμένο στα Ελληνικά ερωτηματολόγιο. Στην εν λόγω περίπτωση, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή αναφορικά με τα πνευματικά δικαιώματα, προκειμένου να μη μεταφερθούν αυτά στην ιδιοκτησία του περιοδικού εφόσον οι συγγραφείς υπογράψουν το αντίστοιχο συμφωνητικό χωρίς να το αντιληφθούν. Για την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων, οι ερευνητές θα πρέπει να δημοσιεύουν ολόκληρο το μεταφρασμένο στα Ελληνικά ερωτηματολόγιο με τις υποσημειώσεις (α) “ND” (“no derivatives”), το οποίο προστατεύει από την ελεύθερη χρήση τροποποιημένων μορφών του ερωτηματολογίου και (β) “NC” (“no commercial”) που απαγορεύει τη χρήση του ερωτηματολογίου για εμπορικούς σκοπούς.

4. ΣΥΝΟΨΗ

Σε αρκετές μελέτες, οι επαγγελματίες υγείας χρησιμοποιούν ερωτηματολόγια για τη μέτρηση διάφορων εννοιών, όπως π.χ. ποιότητα ζωής, επαγγελματική εξουθένωση, συμμόρφωση στη φαρμακευτική αγωγή, άγχος, κινητικότητα, εθισμός στο διαδίκτυο κ.ά. Τα ερωτηματολόγια αυτά είναι συνήθως ξενόγλωσσα και το πρώτο βήμα για την ορθή χρήση τους σε μελέτες στην Ελλάδα είναι η μετάφρασή τους και η διαπολιτισμική τους προσαρμογή στην ελληνική γλώσσα. Στο παρόν άρθρο αναλύεται η μεθοδολογία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής των ξενόγλωσσων ερωτηματολογίων στην ελληνική γλώσσα και παρουσιάζονται εκτενώς τα βήματα που πρέπει να ακολουθούν οι ερευνητές. Στη συνέχεια, οι ερευνητές πρέπει να ελέγξουν με στατιστικές μεθόδους την αξιοπιστία και την εγκυρότητα των ξενόγλωσσων ερωτηματολογίων που έχουν μεταφραστεί στα Ελληνικά, έτσι ώστε να ολοκληρωθεί η διαδικασία στάθμισης και τα ερωτηματολόγια να είναι πλέον διαθέσιμα προς χρήση. Ιδανικά, οι ερευνητές θα πρέπει να δημοσιεύουν σε ένα περιοδικό με σύστημα κριτών τη μεθοδολογία μετάφρασης και διαπολιτισμικής προσαρμογής ενός ξενόγλωσσου ερωτηματολογίου στην ελληνική γλώσσα, προκειμένου η συγκεκριμένη μεθοδολογία αφ' ενός να μπορεί να υποβληθεί σε κριτική και αφ' ετέρου να μη χρειαστεί να πραγματοποιηθεί εκ νέου, εφόσον βέβαια κριθεί επαρκής.

ABSTRACT

Translation and cross-cultural adaptation methodology for questionnaires in languages other than Greek

P. GALANIS

*Department of Nursing, Center for Health Services Management and Evaluation, National and Kapodistrian University of Athens, Athens, Greece**Archives of Hellenic Medicine 2019, 36(1):124–135*

Healthcare professionals use questionnaires in studies to measure a variety of issues, including burnout, quality of life, stress, anxiety, depression, internet addiction, etc. These questionnaires were usually published in languages other than Greek, and especially in the English language. For use with Greek populations, researchers must first translate into the Greek language and culturally adapt these questionnaires. Statistical methods should then be used to check for reliability and validity of the translated questionnaires. This article describes the translation and cross-cultural adaptation methodology for questionnaires in languages other than Greek, according to the published guidelines. Cross-cultural adaptation includes conceptual, item, semantic and operational equivalences between the questionnaires in languages other than Greek and the translated questionnaires in the Greek language. Cross-cultural adaptation is necessary for conducting cross-cultural comparison, international research, and meta-analysis. Translation into the Greek language and cross-cultural adaptation methodology for a questionnaire covers the title, the introductory text, instructions for the administrators of the questionnaire, instructions for participants, questionnaire items, responses and scoring instructions. Translation into the Greek language and cross-cultural adaptation methodology for a questionnaire includes the following six steps: (a) Procedure preparation, (b) translation of the questionnaire from the language other than Greek into the Greek language (forward translation), (c) translation of the translated questionnaire in Greek back into the source language (backward translation), (d) examination and validation by a committee review, (e) pilot study, and (f) review and finalization of the translation and cross-cultural adaptation procedures. Finally, researchers should publish in peer-reviewed journals the translation and cross-cultural adaptation methodology for the questionnaire to be administered in the Greek language.

Key words: Cross-cultural adaptation, Pilot study, Questionnaires, Translation

Βιβλιογραφία

- HALL DA, ZARAGOZA DOMINGO S, HAMDACHE LZ, MANCHIAIAH V, THAMMAIAH S, EVANS C ET AL. A good practice guide for translating and adapting hearing-related questionnaires for different languages and cultures. *Int J Audiol* 2018, 57:161–175
- EPSTEIN J, SANTO RM, GUILLEMIN F. A review of guidelines for cross-cultural adaptation of questionnaires could not bring out a consensus. *J Clin Epidemiol* 2015, 68:435–441
- BEATON DE, BOMBARDIER C, GUILLEMIN F, FERRAZ MB. Guidelines for the process of cross-cultural adaptation of self-report measures. *Spine (Phila Pa 1976)* 2000, 25:3186–3191
- GUILLEMIN F, BOMBARDIER C, BEATON D. Cross-cultural adaptation of health-related quality of life measures: Literature review and proposed guidelines. *J Clin Epidemiol* 1993, 46:1417–1432
- WILD D, EREMENCO S, MEAR I, MARTIN M, HOUCHEIN C, GAWLICKI M ET AL. Multinational trials—recommendations on the translations required, approaches to using the same language in different countries, and the approaches to support pooling the data: The ISPOR Patient-Reported Outcomes Translation and Linguistic Validation Good Research Practices Task Force report. *Value Health* 2009, 12:430–440
- HERDMAN M, FOX-RUSHBY J, BADIA X. A model of equivalence in the cultural adaptation of HRQoL instruments: The universalist approach. *Qual Life Res* 1998, 7:323–335
- WILD D, GROVE A, MARTIN M, EREMENCO S, McELROY S, VERJEE-LORRENZ A ET AL. Principles of good practice for the translation and cultural adaptation process for Patient-Reported Outcomes (PRO) measures: Report of the ISPOR Task Force for Translation and Cultural Adaptation. *Value Health* 2005, 8:94–104
- ACQUADRO C, CONWAY K, HAREENDRAN A, AARONSON N; EUROPEAN REGULATORY ISSUES AND QUALITY OF LIFE ASSESSMENT (ERIQ) GROUP. Literature review of methods to translate health-related quality of life questionnaires for use in multinational clinical trials. *Value Health* 2008, 11:509–521
- WEINSTEIN BE, RASHEEDY D, TAHA HM, FATOUH FN. Cross-cultural adaptation of an Arabic version of the 10-item hearing handicap inventory. *Int J Audiol* 2015, 54:341–346
- SANCHEZ-MORENO J, VILLAGRAN JM, GUTIERREZ JR, CAMACHO M, OCIO S, PALAO D ET AL. Adaptation and validation of the Spanish version of the Mood Disorder Questionnaire for the detection of bipolar disorder. *Bipolar Disord* 2008, 10:400–412
- ΓΑΛΑΝΗΣ Π. Εγκυρότητα και αξιοπιστία των ερωτηματολογίων στις επιδημιολογικές μελέτες. *Αρχ Ελλ Ιατρ* 2013, 30:97–110
- ΓΑΛΑΝΗΣ Π. Μέθοδοι συλλογής δεδομένων στην ποιοτική έρευνα. *Αρχ Ελλ Ιατρ* 2018, 35:268–277

Corresponding author:

P. Galanis, 67 Mikras Asias street, 115 27 Athens, Greece
e-mail: pegalan@nurs.uoa.gr